

Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi
Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization
timad

Cilt / Volume: 16 - Sayı / Issue: 31 - Yıl / Year: 2021
Şubat/February - Kış / Winter

ISSN: 1306-4223

**Tahsin Uzer'in Doğu Vilayetlerini Kalkındırmaya Dair Gerçekleşemeyen
Bir Projesi: Üniversite Öğrencilerinin ve Meslek Erbabının
Doğu İlleri Seyahati**

*Tahsin Uzer's Unrealized Project on Developing Eastern Provinces:
East Provincial Travel of University Students and Professionals*

Resul KÖSE

Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü,
*Lecturer PhD, University of Health Sciences Turkey, Atatürk's Principles, and History of Turkish
Revolution*

resul_kose80@hotmail.com/resul.kose@sbu.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-4658-6778>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 11.11.2020

Cilt / Volume: 16, Sayı / Issue: 31, Sayfa / Pages: 167-196

Atıf / Cite as: Köse, R. (2021). Tahsin Uzer'in Doğu Vilayetlerini Kalkındırmaya Dair Gerçekleşemeyen Bir Projesi: Üniversite Öğrencilerinin ve Meslek Erbabının Doğu İlleri Seyahati [Tahsin Uzer's Unrealized Project on Developing Eastern Provinces: East Provincial Travel of University Students and Professionals] *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi-Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization*, 16/31: 167-196.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./ This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

who previously served as the governor of Van and Erzurum and deputy of Erzurum was mentioned. He started to work as a General Inspector in 1935. To destroy the negative perception of the West in order to inform and encourage the intellectuals, hundreds of young people from university students and various professional groups have prepared a project for Eastern provinces. Thanks to this trip, the development of both the Eastern provinces and the country would be presented as important. However, the project, which Tahsin Uzer pursued for nearly two years with good faith and sincerity, could not be realized because of the bureaucracy and budget barrier and it took its place in history.

Keywords: İsmet İnönü, Third General Inspector, Tahsin Uzer, Şükrü Kaya, East Porvvincial Travel, university students, professionals.

Giriş

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetleri gelişmişlik bakımından birçok konuda diğer bölgelere göre oldukça geri durumdaydı.¹ Bu durum üzerinde şüphesiz birçok etken vardı. Bunlardan birincisi Birinci Dünya Harbi ve hemen akabinde başlayan İstiklal Harbi'nin bölge ve bölge insanı üzerinde yarattığı tahribattı. Bu harplerde bölgeden on binlerce kişi hayatını kaybetmiş, yüz binlercesi de evini yurdunu terk ederek Batı vilayetlerine göç etmişti.² Yeni Türk devleti harp sırasında Batı'ya geçeden bu muhacirlerin tekrardan eski yurtlarına dönmeleri için daha İstiklal Harbi bitmeden çalışmalara başlamıştı. 30 Mart 1922 tarihinde Dâhiliye Vekâletinden Heyeti Vekile Riyasetine gönderilen bir yazıdan anlaşıldığına göre muhacirlerin geri dönüşleri sırasındaki sevk ve iâşe masrafları için bu günlerde 100 bin lira ayrılmıştı.³ Bu yardımlar harp bittikten sonra da artarak devam etmiş,⁴ 1931 yılına kadar devletin harcama kalemleri arasında yer almıştı.⁵ Bölgenin geri kalmışlığında etkili olan bir diğer sebep bölgenin coğrafya ve iklim şartlarıydı. Bilindiği üzere özellikle Doğu Anadolu bölgesi, ülkemizin yükseltisi en fazla

¹ Bu konuda yapılmış bazı çalışmalar için bkz. Sait Aşgın, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Atam Yay., Ankara, 2000; Metin Kopar, *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*, Atam Yay., Ankara 2009; İsmet Türkmen, *Doğu Kalkınması 1923-1946 Doğu İllerini Kalkındırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Kömen Yay., Konya 2013, Resul Köse, *CHP ve DP Hükümetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2019.

² Bu konuda bkz. Tuncay Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi, Vilayât-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004.

³ BCA, (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi) BMGM (Muamelat Genel Müdürlüğü) Kataloğu, Fon No: 30 10 0 0 Yer No: 116 806 5.

⁴ BCA, BKK (Bakanlar Kurulu) Kataloğu, Fon No: 30 18 1 1 Yer No: 7 20 8.

⁵ Şark muhacirlerinden memleketine sevk edilenler haricinde Batı vilayetlerinde kalıp iskân görenlerin sayısı 9.145 ailede 35.017 nüfustu. Bu kişilere verilen evlerin borçları 21.07.1931 tarih ve 1866 numaralı kanunla affedilmiş üzerlerine temlik edilmişti. Bkz. *T.C. Resmî Gazete*, 30.07.1931, Sayı: 1860.

**Tahsin Uzer'in Doğu Vilayetlerini Kalkındırmaya Dair Gerçekleşemeyen
Bir Projesi: Üniversite Öğrencilerinin ve Meslek Erbabının
Doğu İlleri Seyahati**

Öz

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetleri gelişmişlik bakımından ülkenin en geri vilayetleri idi. Bu durum üzerinde birçok etken vardı. Uzun yıllar süren harplerin bölge ve bölge insanı üzerinde yarattığı tahribat, iklim ve coğrafya şartlarının gelişmeye çok müsait olmaması ve bölgenin önemli merkezlere uzak oluşu bu geri kalmışlıktaki başlıca sebeplerdendi. Bu sebepler ve sebeplerin doğurduğu sosyo-ekonomik koşullar dışarıdan öğretmen, doktor, mühendis gibi çeşitli meslek dallarında çalışan kişileri Doğu vilayetlerine gidip hizmet etme konusunda çekimser kılmaktaydı. Arşiv belgeleri ve diğer kaynaklardan istifade edilerek yapılan bu çalışmada, daha önce bölgede Van ve Erzurum valiliği ve Erzurum milletvekilliği görevlerinde bulunan Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in 1935 yılında Umumi Müfettiş olarak göreve başladıktan sonra Batı'daki olumsuz Doğu algısını yıkıp münevver kesimi bilgilendirmek ve heveslendirmek için üniversite öğrencileri ve çeşitli meslek gruplarından yüzlerce gencin Doğu vilayetleri tetkik seyahati projesi konu edinilmiştir. Bu seyahat sayesinde hem Doğu vilayetlerinin hem de ülkenin gelişimine önemli ölçüde katkı sunulacaktı. Ancak Tahsin Uzer'in iyi niyet ve samimiyetle yaklaşık iki yıl boyunca peşinden koştuğu proje, bürokrasi ve bütçe engeline takıldığı için hayata geçememiş ve tarihteki yerini almıştır.

Anahtar kelimeler: İsmet İnönü, Üçüncü Umumi Müfettişlik, Tahsin Uzer, Şükrü Kaya, Doğu vilayetleri seyahati, üniversite öğrencileri, meslek erbabı.

**Tahsin Uzer's Unrealized Project on Developing Eastern Provinces: East
Provincial Travel of University Students and Professionals**

Abstract

Eastern and Southeastern Anatolian provinces were the most undeveloped provinces of the country in the early years of the Republic. There were many factors on this situation. The destruction caused by the wars lasting for many years on the region and the people of the region, the climate and geography conditions are not suitable for development and the region's being far from important centers were the main reasons for this underdevelopment. These reasons and socio-economic conditions caused by these reasons made people, working in various professions such as teachers, doctors, engineers, abstainer about going to the Eastern provinces and serving them. In this study, based on archival documents and other sources, the Third General Inspector Tahsin Uzer,

olan ve kış şartlarının en ağır yaşandığı bölgedir. Bu da bir yerin gelişmesinde en önemli faktörlerden biri olan ulaşım imkânlarının bölgede istenilen düzeyde gelişimini engellemiştir. Birbirleriyle bağlantılı bu şartlar bölgede sanayi, tarım ve hizmet gibi birçok sektörün diğer bölgelere göre geri kalmasına yol açmıştı. Bölgenin geri kalmasında Cumhuriyet'in daha başında çıkan Şeyh Sait isyanı da etkili olmuştu. Bu isyanın bastırılması aylar, artıklarının temizlenmesi de yıllar sürmüştü.⁶ Bu isyanın hemen akabinde Ağrı bölgesinde 1926 yılında başlayıp 1930 yılı sonuna kadar sürecek olan Ağrı isyanları başlamıştı. 1926 yılında başta çapulculuk gibi görülen asayiş olaylarının iç yüzünün daha sonra Kürtçülük olduğu anlaşıldı. Kürtçülük hareketinin o yıllarda daha da alevlenmesinde 1927 yılında Kürtçülerle Ermenilerin kurduğu Hoybun örgütü etkili olmuştu. Örgüt, Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan devleti kurmak istemişti. Bunu gerçekleştirmek için Türkiye'ye gönderdiği çeteler sayesinde 1930 yılında Zilan ve Ağrı isyanlarını çıkardı. Bu isyanlarda Hoybun örgütünün kuruluşunda rolü olduğu için dolaylı olarak İngiliz ve Fransız desteğinin de olduğunu söyleyebiliriz.⁷

Bu örgütün kurulması ve bu topraklarda çıkarılan isyanlara verilen yabancı desteğini 1815 tarihli Viyana Kongresinde ortaya çıkan ve siyaset literatürüne giren "şark meselesi" kavramına bağlamak yanlış olmayacaktır. Bu kavram Batılı emperyalist devletlerin ilk olarak Türkleri Avrupa'dan daha sonra da Anadolu topraklarından atmak şeklinde değerlendirilmektedir.⁸ Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede yaşanan işte bu asayiş problemleri bölgeye yönelik yatırımlarda önceliğin güvenlik yatırımlarına verilmesine sebep olmuştur.

⁶ Bu isyana dair bazı çalışmalar için bkz. Behçet Cemal, *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yayınları, t.y.; Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Akis Yay., Ankara 1968; Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1991; Ahmet Süreyya Örguevren, *Şeyh Sait ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, Yay.Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2002; Köse, a.g.t., s. 52-90; Resul Köse, "Cumhuriyet'in İlk On Yılında Doğu Vilayetlerinde Emniyet ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri", *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 1259-1292.

⁷ Bu isyana ve Hoybun örgütünün faaliyetlerine dair bazı çalışmalar için bkz. Şadillili Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar 1*, Kon Yay., Ankara 1980, s. 127-129; Kadri Cemil Paşa (Zinar Silopî), *Doza Kürdistan (Kürdistan Davası) Kürt Milletinin 60 Yıllık Esareten Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, Yay. Haz.: Mehmet Bayrak, Özge Yay., Ankara 1991; İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, Med Yay., İstanbul 1992; Prens Süreyya Bedirhan, *Kürt Davası ve Hoybun*, Çev.: Dilara Zirek, Med Yay., İstanbul 1994; Yusuf Sarıncay, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri", *Atam Dergisi*, Ankara 1996; Rohat Alakom, *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, Avesta Yay., İstanbul 2011, s. 19; Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı (1926-1930)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2008, Sayı: 18, s. 113-132; *Bir Türk Subayının Ağrı İsyanı Anıları*, Haz.: Rohat Alakom, Avesta Yay., İstanbul 2011; M. Nuri Dersimî, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yay., İstanbul 2012.

⁸ Şark meselesi ile ilgili şu eserlere bakılabilir: Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi Notları: Şark Meselesine Dair*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbası, 1336; Nuri Köstüklü, "Şark Meselesi Atatürk ve Türk Dünyası", *Türk Yurdu*, 2000, C 20 (52), S 160, s.60-65; Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", *DİA*, 2010, C 38, s.352-357.

İşte tüm bu şartlar; yani bölgenin coğrafi ve iklim şartlarının doğurduğu mahrumiyetler, bölgede yıllarca emniyet ve asayişin olmaması ve bölgenin önemli merkezlerden uzak oluşu gibi koşullar bir araya gelince Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bir bölgenin kalkınmasındaki katkısı yadsınamaz bir gerçek olan nitelikli insan yokluğu bölgede fazlasıyla hissedilmişti. Bölgedeki yetersiz okul şartları ve yetişmiş meslek erbabı eksikliğinden dolayı bölgeye hizmet edecek mühendis, öğretmen, doktor ve memur gibi birçok sektör mensubunun Batı vilayetlerinden gelmesi gerekiyordu. Ancak bu meslek kollarında çalışanların önemli bir kısmı, bölgenin kendine özgü hususiyetlerinden dolayı geldikleri yerlerde sahip oldukları sosyo-ekonomik ve kültürel hayatı burada yaşayamayacaklarını düşündükleri için Doğu'ya gidip hizmet etme konusunda pek de istekli davranmamıştı.

Cumhuriyet Hükûmetleri ise bu yıllarda aynı günümüzdeki bazı meslek kollarında yapıldığı gibi bir takım tedbir ve teşviklerle çalışanları Doğu vilayetlerine göndermenin ve orada uzun yıllar tutabilmenin yollarını aramıştır. Bu yollar; Doğu'ya gidecek olan memurlara ya fazladan maaş ya da zorunlu hizmet şeklinde karşımıza çıkmıştır.

Aslında tüm meslek kollarında olduğu gibi sağlık personelleri de Doğu'ya gitmek istemiyordu. Özellikle doktorlar bu konuda çok çekimserdi. Ancak devlet, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden evvel ülkenin bu mahrumiyet bölgesindeki soruna çare bulmaya çalışmıştı. 23 Ekim 1922 tarihli Meclis oturumunda Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey⁹ bu konuyu gündeme getirince dönemin Sıhhiye Vekili Rıza Nur, durumu kabulde birlikte oralarda yaşanan hayat tarzı ve az kazanma gerçeğinden dolayı doktorların Doğu'ya gitmek istemediklerini ancak yine de Hükümet olarak bu soruna çare aradıklarını söylemişti.¹⁰

Hükümet çalışmasını bir hafta sonra tamamlamış ve 29 Ekim'de kabul ederek yasalaşmak üzere Meclis'e göndermişti. Bu karara göre Tıp Fakültesinden yetişecek doktor ve mülkiye personeli 3 yıl süreyle mecburi hizmete tabi tutulacaktı. Hizmetin iki senesi; Erzurum, Van, Musul, Diyarbakir, Elâziz, Bitlis, Sivas vilayetleriyle Ardahan, Artvin, Kars, Beyazıt, Genç, Muş, Siirt, Mardin, Malatya, Gümüşhane, Erzincan ve Karahisarışarki livalarından ibaret Doğu mıntikasında geçirilecekti. Ayrıca Doğu'da çalışan tüm doktorlara maaş ve fevkalade tahsisattan başka aylık seyyanen 25'er lira da zam verilecekti.¹¹ Kanun 8 Kasım 1923 tarih ve 369 sayı ile kabul edilmişti. Kanunla, 1923 yılından itibaren Tıp Fakültesine girecek olan talebelere Leyli Tıp Talebe Yurdunda kalmak isteyenler Hükümetin göstereceği mahallerde üç sene hizmet etmeyi taahhüt ederlerse eğer bunların masraflarının Hükümet tarafından

⁹ TBMM Albümü 1920-2010, C: 1, TBMM Yay., Ankara 2010, s. 16.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C: 24, İçtima: 3, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 99-101.

¹¹ BCA, BKK Kataloğu, Fon No: 30 18 1 1 Yer No: 5 33 15.

karşılanması da kabul edilmişti.¹² Doğu vilayetlerinde ihtiyaç gerçekten çok fazlaydı. Öyle ki kanun tarihinde Doğu'da mevcut 135 kazanın sadece 24'ünde hükümet tabibi vardı. Diğerlerinde ise yıllardan beri hükümet tabibi yoktu.¹³

Bu düzenlemenin mevcut tabloyu biraz rahatlatacağı düşünülse de ihtiyacın boyutunun ne düzeyde olduğu dikkate alındığı zaman adeta yaraya merhem bile olmadığını söyleyebiliriz. Gerçi bu yara sadece Doğu vilayetlerinin yarası değildi. Ülkenin diğer vilayetleri de aynı deritten mustarıptı. 1923 yılında ülkedeki doktor sayısı sadece 554 idi.¹⁴ Bu doktorların önemli bir kısmının İstanbul'da çalışması da ayrı bir sorundu. Yani doktorların gitmek istemedikleri tek yer Doğu vilayetleri değildi. Doktorlar büyük şehirler harici diğer Anadolu şehirlerine de pek gitmek istemiyorlardı. 1923 yılında getirilen zorunlu hizmet düzenlemesinin ömrü çok uzun olmamıştı. 1932 yılında kendi imkânlarıyla tahsilini yapan tabipler için zorunlu hizmet kaldırılmıştı. 369 sayılı Kanun ile Tıp Fakültesinden mezun olanların zorunlu hükümet tabibi olarak istihdamları sağlanmış olsa da son senelerdeki ekonomik vaziyet, birçok aileyi evlatlarından yıllarca süren tıp eğitimine göndermekten vazgeçirmişti. Bu da öğrenci sayısını azaltmıştı. Hâl böyle olunca 1932 yılında biraz da mecburiyetten kaynaklı böylesine bir düzenlemeye yapılmıştı.¹⁵

Sağlık çalışanları gibi Doğu'ya ihtiyaca göre gönderilmek istenen bir diğer meslek grubu fen memurlarıydı. Hükümet tarafından 7 Haziran 1925 tarihinde Doğu'ya gidecek fen memurlarının maaşlarına zam yapılması kararlaştırılmıştı. Zam oranını belirleme yetkisinin verildiği Nafia Vekâletinin belirlediği oran ise %75 gibi oldukça yüksek bir orandı. Bu zamdan o zamanki idari yapı içerisindeki 19 Doğu ve Güneydoğu vilayetinin memurları yararlanacaktı.¹⁶

Aynı gün Hükümetin kabul ettiği bir diğer kararname ile Doğu'ya gidecek olan öğretmenlere de maaşların zamlı olarak verilmesi kararlaştırılmıştı. Oranı Maarif Vekâleti belirleyecekti.¹⁷ Hükümetin bölgeye memurların gitmesini artırmak için aldığı tek tedbir maaş zammı değildi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetişen öğretmenlerin önemli bir kısmı zorunlu tayin yeri olarak Doğu vilayetlerine gönderilmişti. Örneğin o zamanki adıyla muallim mekteplerinden

¹² 8 Kasım 1923 tarih ve 369 sayılı Kanun için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, İkinci Devre: C: 3, Birinci İçtima Senesi, Ankara, s. 310-311.

¹³ BCA, BMGM Kataloğu, Fon No: 30 10 0 0 Yer No: 176 218 11 lef 18; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 2, C: 3, İçtima: 1, s. 30-39.

¹⁴ Orhan Özkan, "Atatürk Döneminde Sağlık Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara 1982, s. 197.

¹⁵ 04.06.1932 tarih ve 2000 sayılı Kanun için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, C: 8, İçtima: 1, s. 43-55; *T.C. Resmî Gazete*, 09.06.1932, Sayı: 2120; Kanun teklifi Meclis'e 22 Aralık 1931'de verilmişti. Bkz. *Hâkimiyeti Milliye*, 22 Aralık 1931.

¹⁶ BCA, BKK Kataloğu, Fon No: 30 18 1 1 Yer No: 14 37 14.

¹⁷ 7 Haziran 1925 tarih ve 2049 sayılı kararname, BCA, BKK Kataloğu, Fon No: 30 18 1 1 Yer No: 14 36 1.

mezun olan 1926 yılındaki 479 ve 1927 yılındaki 521 yeni mezun muallimden 228'i Doğu vilayetlerine gönderilmişti.¹⁸

Bu Vekâletlerin ardından daha sonra tüm vekâletler için ortak bir oran ve standart belirlenmişti. 28 Ekim 1926 tarih ve 4264 sayılı kararname ile Doğu vilayetlerindeki memur maaşlarına %34'ten %60'a kadar zam yapılması kararlaştırılmıştı.¹⁹

Bu teşvik ve tedbirlere rağmen bölgeye memurlar gitme konusunda yine istekli davranmamıştı. Bu durumun bazı sebeplerini 1925-1938 yılları arasında Milli Emniyet Hizmetleri (MAH) Teşkilatının bölgedeki vilayetlere dair hazırladığı raporlardan görebilmekteyiz.²⁰ Bahsedilen bu raporlardan Hakkâri vilayeti raporuna göre Hakkâri'de para olsa dahi birtakım ihtiyaçları karşılamak mümkün değildi. Burada cami, dükkân, fırın, han, hamam ve manav gibi ihtiyaçlar karşılanamıyordu. Hakkâri'deki durum bu yıllarda Doğu'nun birçok vilayeti için geçerliydi. 1925 yılında Abdülhalik Renda'nın²¹ hazırladığı raporda ise memurların bölgeye giderken istekli gitmedikleri, adeta zorla gittikleri, gidenlerin de buralarda çocuklarını okutamadıklarından dolayı kendilerini biran önce Batı'ya nakletme teşebbüsünde buldukları, yine çoğunluğun kendilerini Doğu'ya sürülmüş, mağdur durumunda gördükleri için hakkıyla çalışmadıkları belirtilmişti.

Görüldüğü üzere Batı'dan gelen memurların hem bu düşüncelere sahip olması hem de aile fertleriyle birlikte katlanmak zorunda kalınan yeni hayat standardı Doğu'ya gidilmesinin önündeki en büyük engellerdendi. İşte Batı'daki gençlerin ve meslek erbabının Doğu'ya karşı sahip oldukları bu olumsuz algıları yıkıp onları Doğu'nun zenginlikleri hakkında bilgilendirdikten sonra özelde Doğu'nun genelde de tüm ülkenin gelişimine katkı sağlamak için 1935 yılında

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C: 3, İçtima Senesi: 1, TBMM Matbaası, Ankara, s. 214.

¹⁹ BCA, BMGM Kataloğu, Fon No: 30 10 0 0 Yer No: 132 949 18.

²⁰ 1925-1938 yıllarını kapsayan bu raporlardan ilki 14.09.1925 tarihli Mustafa Abdülhalik Renda'nın hazırladığı rapordur.

Diğer raporlar ise 1928 yılı içerisinde muhtelif tarihlerde MAH Teşkilatının Başvekâlete gönderdiği raporlardı. Bu raporlar şunlardı:

1. Van Vilayeti Raporu (21.03.1928)
2. Urfa Vilayeti Raporu (05.04.1928)
3. Hakkâri Vilayeti Raporu (08.04.1928)
4. Elâziz Vilayeti Raporu (09.04.1928)
5. Mardin Vilayeti Raporu (12.04.1928)
6. Siirt Vilayeti Raporu (19.04.1928)
7. Diyarbakır Vilayeti Raporu (Raporun tarihi tespit edilememiş olup diğer vilayet raporlarına yakın bir tarihte yazıldığı zannedilmektedir.)

Son rapor 02.10.1932 tarihli Elâzığ Valisi Nizamettin Ataker tarafından hazırlanıp İsmet Paşa'ya sunulan rapordur. Bkz. Hamit Pehlivanlı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri Ve Stratejik Açından Türkiye 23-25 Ekim 1995, İstanbul, Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1996, ss. 571-582.

²¹ TBMM Albümü, s. 103.

devletin gündemine bir proje sokulmuştu. Projenin mimarı 1935 yılında kurulan Üçüncü Umumi Müfettişlik teşkilatının ilk Umumi Müfettişi Tahsin Uzer²² idi. Uzer, Batı'dan farklı meslek gruplarından yüzlerce üniversite öğrencisiyle, meslek erbabını Doğu vilayetlerinde yaklaşık bir ay boyunca misafir ederek bunların kafasındaki olumsuz Doğu imajını yıkmak istemişti. Bu sayede gençler Doğu'ya gelmek için heveslenecekler ve buranın kalkınmasına katkı sunacaklardı. Ancak çok iyi bir niyetle düşünülen bu proje hayata geçemeyecektir.

Umumi Müfettişlikler ve Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması

Cumhuriyet Dönemi'nde 1927 yılından 1952'ye kadar idare mekanizmasını daha merkezi ve faal kullanmak için Umumi Müfettişlikler teşkilatı kurulmuştu.²³

Umumi Müfettişlikler aslında Osmanlı'nın Cumhuriyet kadrolarına devrettiği idari bir mirastı. Türk milleti bu teşkilatla ilk kez Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde, Şakir Paşa ve Derviş Paşa'nın Anadolu ve Balkanlara umumi müfettiş olarak gönderilmeleriyle tanışmıştı.²⁴ Daha sonra yabancı devletlerin baskısı sonucu I. Dünya Harbi öncesinde Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde iki Umumi Müfettişlik,²⁵ Osmanlı'nın kendisinin istemesiyle 1918 yılında da Doğu vilayetlerinden Erzurum, Van, Bitlis vilayetleriyle Erzincan sancağında "*Vilâyât-ı Müstahlasa Müfettiş-i Umumiliği*" ve 28 Nisan 1920 tarihinde "*Anadolu Olağanüstü Müfettişliği*" kurulmuştu. Umumi Müfettişlikler, yeni Türk devletinde taşra yönetiminde 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan beri düşünülen bir idare şekli olmasına rağmen ancak 1927 yılında kurulabilmişti.²⁶ Bu tarihe kadar hep arzulanan ancak bir türlü kurulamayan Umumi Müfettişlikler teşkilatının kuruluşunu 1925 yılında patlak veren Şeyh Sait isyanı hızlandırmıştı. İsyân kısa sürede geniş bir alana yayılmıştı. Etkileri de bölgede yıllarca sürmüştü. İşte bu tarz isyanların bir daha çıkmaması için Dâhiliye Vekâleti 1925 yılında önce bölgede daha sonra tüm yurt

²² Tahsin Uzer'in hayatı için bkz. Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK Yayınları, Ankara 1979; Mustafa Şahin, *Hasan Tahsin Uzer'in Hayatı, İdari ve Siyasî Faaliyetleri*, Atam Yay. Ankara 2015.

²³ Bu konuda yapılmış bazı çalışmalar için bkz. Serap Taş, *Umumi Müfettişlikler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1997; Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Mikro Yayınları, Konya 1998; Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, İletişim Yay., İstanbul 2010; Murat Burgaç, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Atam Yayınları, Ankara 2013.

²⁴ Bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa 1838-1899*, Eren Yay., İstanbul 1993.

²⁵ Bkz. Kemal Çiçek, "Yeniköy İtilafnamesi: Reform mu Osmanlı'dan Çıkış Kapısının Anahtarı mı?" *19-20 Yüzyıllarda Türk Ermeni İlişkileri Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar 5-7 Ocak 2015 Uluslararası Sempozyum Bildiriler*, C:1, İstanbul 2015, ss. 290-302.

²⁶ Cumhuriyet döneminde beş Umumi Müfettişlik teşkilatı kurulmuştu. Bunlardan birincisi 1927 yılında Doğu'da, ikincisi 1934 yılında Trakya'da, üçüncü ve dördüncüsü de 1935 ve 1936 yıllarında yine Doğu'da, beşincisi ise 1947 yılında güney vilayetlerinde kurulmuştu. Bu teşkilatlara bir bütün olarak ayrıca Bkz. Köse, *a.g.t.*, s. 241-270.

genelinde kapsamlı çalışmalara başladı. Yaklaşık bir buçuk yıl devam eden mesai sonucunda Dâhiliye Vekilinin 25 Aralık 1926'da Başvekâlete gönderdiği yazıda, bölgenin ihtiyaçları ve burada uygulanacak olan ıslahatın tek elden idaresi için Umumi Müfettişlikler teşkilatının kurulması lüzumlu ve zaruri görülmüştü.²⁷ Bu bağlamda hazırlanan kanun tasarısı 5 Haziran 1927 tarih ve 1164 numaralı Kanunla kabul edilmişti.²⁸ Kanunla devlet, bölgede asayiş sağlamanın yanı sıra tüm devlet işlerinin teftişi ve kamu kurumlarının ortak bir şekilde çalışmasını sağlayarak bölgesel kalkınmayı hedeflemişti.²⁹ Kanun'la ihtiyaç hâlinde Umumi Müfettişlik teşkilatı kurmaya İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınmıştı. Bu yetkinin ardından Hükümet; 27 Kasım 1927 tarihinde Elâziz, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakir, Siirt, Mardin ve Van vilayetlerini ihtiva etmek üzere bir Umumi Müfettişlik kurmuştu.³⁰ Bu Umumi Müfettişliğin adı daha sonra yenilerinin de ekleneceği düşüncesiyle 25 Aralık 1927 tarihinde "*Birinci Umumi Müfettişlik*" olarak değiştirilmişti.³¹ Nitekim 19 Şubat 1934 tarihinde Trakya'da bölgesel kalkınma için Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve Tekirdağ illerinde İkinci Umumi Müfettişlik teşkilatı kuruldu.³²

Reisicumhur Mustafa Kemal 1 Kasım 1928'de Meclisin yeni yasama yılını açarken yaptığı konuşmada, Doğu vilayetlerinde kurulan Umumi Müfettişlik teşkilatının faydalı olduğunu belirtmişti.³³ Reisicumhur'un Müfettişlik hakkındaki bu olumlu değerlendirmesi devrin bürokrat ve siyasilerine Doğu vilayetlerinde yeni bir müfettişlik teşkilatı planlamasını yaptıracaktı. 28 Ocak 1931 tarihinde Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in Başvekil İsmet Paşa'ya yazdığı yazıdan anlaşıldığına göre Hükümet, bu tarihte Doğu'da yeni bir Müfettişlik kurma planları üzerinde çalışmaktaydı.³⁴

Başvekil İsmet İnönü, 1935 yılında Reisicumhur Atatürk'ün emriyle Doğu'da kırk güne sığdırılan yedi-sekiz bin kilometrelik bir tetkik seyahatine çıkmıştı. Seyahat sayesinde hem Şeyh Sait isyanı sonrası bölgenin vaziyeti yerinden görülmüş olacak³⁵ hem de Doğu vilayetlerinin eksiklikleri görülüp ona göre planlamalar yapılabilecekti.³⁶

27 BCA, BMGM Kataloğu, Fon No: 30 10 0 0 Yer No: 78 518 10 lef 2-3.

28 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C: 33, İçtima Senesi IV, TBMM Matbaası, s. 682.687; *Resmî Cerîde*, 16.07.1927, Sayı: 634 No: 1164.

29 Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", *İdare Dergisi*, Ocak-Şubat 1947, Sayı: 184, s. 238-239.

30 *Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Haz.: Usman Eti, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 69.

31 BCA, BKK Kataloğu, 30 18 1 1/ 27 70 7; T.C. *Resmî Gazete*, 05.01.1928, Sayı: 780.

32 Özmen, *a.m.*, s. 240.

33 T.C. *Resmî Gazete*, 03.11.1928, Sayı: 1030; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I- III*, C: I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 373.

34 BCA, BMGM Kataloğu, Fon No: 30 10 0 0 Yer No: 69 455 1.

35 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

36 Tahsin Uzer, "Doğu Elllerinde Başbakan", *Tan*, 29 Ağustos 1935; *Ayın Tarihi*, 29.08.1935, Ağustos 1935, No: 21, İçişleri Bakanlığı Basın Genel Direktörlüğü, Ankara 1935.

Başvekil İnönü bu seyahatine dair hazırlayıp Reiscumhur Atatürk'e sunduğu raporunda, Umumi Müfettişliklerin Doğu vilayetleri için esas idare şekli olması gerektiğini belirterek merkezi Erzurum olmak üzere Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum vilayetlerinde üçüncü bir Umumi Müfettişliğin "*derhal kurulması*"nın lazım geldiğini ifade etmişti.³⁷ İnönü 29 Haziran'da Ankara'dan hareketle³⁸ çıktığı bu gezisinin raporunu 21 Ağustos'ta yazmıştı.³⁹ Raporun ardından hemen iki gün sonra 23 Ağustos 1935 tarihinde Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı vilayetlerinde Üçüncü Umumi Müfettişlik teşkilatı kuruldu.⁴⁰

Yeni kurulan bu Müfettişliğe aynı gün, daha önce bölgede Van⁴¹ ve Erzurum valiliği gibi çok zor zamanlarda idarecilik yapma tecrübesine sahip Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer atanmıştı.⁴² Tahsin Uzer'in bu göreve atanması bölge halkında ziyadesiyle memnuniyet yaratmıştı. Çünkü Uzer, bölgede daha önceki valilik görevleri sırasında çok başarılı işlere imza atmış bölge halkının tanıdığı, sevdiği bir isim haline gelmişti. İşte bu atama kararından sonra bölgeden birçok kişi ve belediye Uzer'e tebrik telgrafı göndermişti. Bu gelen telgraflardan birine Uzer'in 15 Eylül'de verdiği cevaptan yeni kurulan Müfettişliğin vazifelerinin ne olduğunu anlıyoruz. O'na göre Başvekil İsmet İnönü'nün Doğu gezisinde bulduğu idari, mali, ekonomik, bayındırlık, tarım, sıhhat, iskân ve diğer genel anlamdaki eksiklikleri tamamlamak Müfettişliğin öncelikli esas programıydı. Uzer, 17 Eylül'de İstanbul'dan hareket etmiş ve 21 Eylül'de Trabzon'a gelerek görevine başlamıştı.⁴³ Uzer, sağlık sorunları nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda kaldığı 1939 yılının Kasım ayına kadar bu görevi ifa etmiştir.⁴⁴

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Üniversite Öğrencilerinin ve Meslek Erbabının Doğu İllerine Seyahat Projesi

Başvekil İsmet İnönü'nün 1935 yılındaki Doğu illeri gezisine Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer de katılmıştı. Bu gezinin ardından az önce belirttiğimiz üzere Üçüncü Umumi Müfettişlik kurulmuş ve Uzer, bu teşkilatın ilk Umumi Müfettişi olmuştu. Uzer, göreve başladıktan sonra Müfettişlik mntikasında bir ay süren bir tetkik seyahati yapmıştı. Bu seyahatin tam olarak hangi tarihte

37 Öztürk, *a.g.e.*, s. 54-58.

38 Öztürk, *a.g.e.*, s. 113.

39 Öztürk, *a.g.e.*, s.17.

40 BCA, BKK Kataloğu, Fon No: 30 18 1 2 Yer No: 57 70 15.

41 Tahsin Uzer'in Van valiliği için bkz. Mahir Aydın, "Savaşın Bitirdiği Doğu Açılımı: Tahsin (Uzer) Bey'in Van Valiliği, (1913-1914)" *Türk-Alman Tesadüfleri*, H. Reind-Kiel, S.Kenan, Eds., ii, Berlin, ss. 538-570.

42 BCA, BKK Kataloğu, Fon No: 30 18 1 2 Yer No: 57 70 16, *T.C. Resmî Gazete*, 11.09.1935, Sayı: 3103; Uzer'in Müfettişlik'teki bazı faaliyetleri için bkz. Erdal Aydoğan, "Üçüncü Umûmî Müfettişliği'nin Kurulması ve III. Umûmî Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S: 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 1-14; Şahin, *a.g.e.*, s. 281.

43 Aydoğan, *a.g.m.*, s. 5.

44 Koçak, *a.g.e.*, s. 160.

başlayıp bittiğine dair elimizde bir bilgi yoktur. Ancak seyahat sonrası hazırlanan raporda 21 Ekim 1935 tarihli bir telgraftan bahsediliyor olması seyahatin bu günlerde ya da sonrasında yapıldığını ve raporun da bu tarihten sonra yazıldığını söyleyebiliriz. Raporun üzerinde sonradan yazılmış 1934 tarihi vardır ki bu tarih yanlış düşülmüştür. Çünkü zaten Başvekilin Doğu illeri seyahati 1935 yılında gerçekleşmişti. Uzer, seyahatine Trabzon'dan başlamıştı. Müfettişlik mıntikasındaki yedi vilayeti, çoğu kazayı ve nahiyeleri ve yol üzerindeki köyleri görmüştü. Uğradığı her yerde o yerin genel durumu hakkında bilgi almıştı. Bu seyahatinde kendisine Sıhhiye Vekâletinden Dr. Fuat Bey, İktisat Vekâletinden Saffet Bey ve Maliye Vekâletinden de Müfettiş Esat Beyler eşlik etmişti. Tahsin Uzer'in hazırladığı raporun hangi makama gönderildiğine dair rapor üzerinde bir bilgi olmasa da gerek içeriği gerekse Arşivde CHP kataloğu içerisinde yer almasından hareketle bu raporun CHP Genel Sekreterliğine yazıldığını anlıyoruz. Uzer, bu tetkik gezisine çıkış sebebini "*Büyük Başbakanın tarihi seyahatlerinde bıraktıkları feyizli, verimli izler üzerinde yürümekten ve memleket hakkındaki görüşlerini ve bu görüşlere bağladığı düşünceleri tam bir aşk ve iman ile derinleştirmek*" olarak açıklamıştı. Uzer, raporuna Başbakanın Doğu illeri seyahatinin halkta yarattığı memnuniyeti ifade ederek başlamış ve ardından kendisi de bölgenin ihtiyaçlarına dair hemen hemen her konuda tespit ve önerilerde bulunmuştu.⁴⁵

Uzer'in raporunda değerlendirmede bulunduğu konulardan biri de Müfettişlik mıntikasındaki idare memurlarının vaziyetiydi. O'na göre mıntikadaki valiler çalışkan ve sorumluluk sahibi kişilerdi. Valilerin kültür ve bayındırlık alanında yaptıkları işler takdire şayandı. Yalnız Çoruh Valisi Cevdet Ertuğrul namuslu, bilgili bir idareci olmakla beraber yorgun ve hastaydı. Bu sebeple değiştirilmeliydi. Kaymakamlar arasında yüksek tahsil görmüş, çalışkan genç unsurlar çoğunlukta idi. Fakat bazı kazalarda hiçbir varlık gösteremeyerek memleketi her anlamda geri bırakan kaymakamlar da vardı. Erzurum'un Ilıca nahiyesinden başka Müfettişlik mıntikasında lise mezunu nahiye müdürü yoktu. İstanbul ve diğer merkezlerde mukayyitlik ve hatta odacılık peşinde koşan lise mezunları Doğu'ya nahiye müdürlüğüne gitmiyordu. Bu durum aynı şekilde diğer meslek ve sanat erbabı için de geçerliydi. Bölgedeki sekiz vilayette yüksek tahsil ve lise tahsili yapan gençlerin sayısı İstanbul'un Fatih kaymakamlığı içinde aynı derecede tahsil görmüşlerden daha azdı. 300.000 nüfuslu Beyoğlu kazası dâhilinde yalnız sivil doktorların sayısı 900 küsur olduğu halde sekiz vilayette 87 sivil doktor vardı. Eminönü kazasındaki eczanelerin sayısı Doğu illerindekinin iki katıydı. Avukatlar İstanbul'a göre Doğu'da zorlukla % 10'u bulmaktaydı. Doğu'daki askeri, iktisadi yollara, köprülere, sulara, şehirlerin elektrik ve planlarına bakacak mühendislerin sayısı yirmiyi geçmiyordu. On Batı vilayeti hayvanının iki mislini geniş yaylalarında yaşatan ve besleyen Kars vilayetinde tek bir baytar vardı. 1934 yılında

⁴⁵ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 1 0 0 Yer No: 648 151 1 s. 1-2

Erzurum'a tayin edilen bir başmühendisin üç ay sonra İstanbul'a dönmesi sanat ve meslek erbabının Doğu'ya olan muhabbet ve alakasını gösteren acı bir misaldir. Doğu'da yüksek tahsil boşluğunu dolduran orduydü. Uzer, diğer meslek sahiplerinin Doğu'da çalışmaları konusunda isteksiz davranmalarına şu cümlelerle sitem edecekti:

"20-30 yaş arasında genç subayların Şarkta vatan sınırlarının yüksek bir aşk ve imanla bekler bir milletin selameti için bütün varlığı ile çırpınırken beri tarafta devlet bünyesine hayat, kudret verecek olan meslek erbabı gençlerin bu güzel ülkeye uzak kalması ve bu kahramanlar diyarının yükselmesine yabancı durması; aynı ana baba evlatlarının durumunda ve tutumunda korkunç ve acıklı bir ayrılık ifade eder. Bu demektir ki: memleket bünyesinin bir tarafında gençlik ruhu meflûçtur."

Uzer, bu siteminde haklı olduğunu bir örnekle kuvvetlendirmek istemişti. Rapora göre Erzincan Kuruçay kazasına tayin olunan 3 genç kaymakam dörder-beşer ay arayla istifa ederek Doğu hizmetinden ayrılmıştı. Uzer'e göre gençliğin ruhundaki bu aksaklığın meslek, sanat erbabı Türk gencinin Doğu illerine sevgi ve alaka göstermeyişinin en önemli sebebi Doğu'yu bilmemesiydi. O'na göre Sarıkamış Kars, Ardahan ormanları ve yaylaları, Karadeniz'in kıyıları "*dünyanın en güzel yerleridir, cennetidir.*" Türk istiklalinin kurtuluş sedası Erzurum'dan yükselmişti. İki asır süren Osmanlı-Çarlık Rusya muharebeleri bu topraklarda olmuştu. Bu sebeple Türk gencinin,

"bu güzel toprakları görmesi bir farizadır. Türk gencine bu tarihi ülkeyi göstermek de Hükûmete düşen bir vazifedir. Binaenaleyh bir kaç sene için Batı illerinde bulunan muhtelif sanat ve meslek gençlerinden ve yüksek tahsilde bulunan talebeden ve sporcularımızdan yüzer kişilik bir irfan kütlesinin Doğu illerinde gezdirilmesi gençlik namına ve memleket hesabına çok faydalı olur. Bu suretle Doğu'yu görüp anlayacak genç ruhlar Doğu'ya alaka gösterir ve arzı hizmet eder. Mamefi Hükümetçe bu yolda gençliğe karşı teşvik hareketi gösterilmekle beraber yüksek tahsil görmüş meslek erbabı Türk gencinin muayyen bir zaman için Doğu ilinde mecburi hizmete bir kanun ile bağlı tutulması farzdır. Ancak o zaman muhtelif meslek ve sanat erbabı gençlerimiz fedakâr zabitlerimizle aynı maksat ve davada ve aynı yol ve hizada bulundurulmuş olur."⁴⁶

Uzer, raporunda bölgenin yetişmiş, kültürlü çalışanlara ne kadar ihtiyaç duyduğunu bu cümlelerle ifade ettikten sonra bölge halkından da eğitim konusunda çok büyük bir isteğin olduğunu vurgulamadan geçemeyecekti. Uzer, gezisi sırasında bölge halkının maarif konusunda çok istekli olduğunu gözlemlemişti. O'na göre hemen hemen her ilçe Hükümetten bir orta mektep, büyük köyler ilk mektep istemişti. Özellikle Ruslardan bize geçen yerlerde "*bu talep, yalvarış haline*" gelmişti. Uzer, raporunda bölgenin mektep ve kültür isteklerini sıralamaya devam etmişti. O'na göre Erzurumlular hangi meslekten olursa olsun iki veya üç senelik yüksek mektep istiyorlardı. Çünkü liseyi bitiren Doğulu gençler Ankara'ya İstanbul'a gidemiyordu. Bu konuda Başvekilin Doğu

⁴⁶ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 1 0 0 Yer No: 648 151 1 s. 4-8

gezisi sırasında kendilerine verdiği "Erzurum'u bir irfan merkezi yapacağım" sözünü Erzurumlular kendisine hatırlatmışlardı. Uzer, Erzurum'da henüz inşası devam eden mektebin Erzurumluların bu dileklerine tahsis edilebileceğini belirtmişti. Hatta Umumi Müfettişlik kadrosunda yer alıp ülkede ve Avrupa'da yüksek tahsil görmüş, doktorluk, profesörlük payesine ulaşmış kişilerin de bu mektebin açılması durumunda burada hizmet edebileceklerini ifade etmişti. Uzer yine Doğu ili liselerinden mezun olup Ankara ve İstanbul'a gidemeyerek irfan aşkından titreyen gençleri görünce gözyaşlarını tutamadığını aktarıırken Erzincan'da zabıt ve memurların lise dileğinde gösterdikleri heyecanı tarif etmede zorlanmıştı.⁴⁷

Tahsin Uzer, Parti Genel Sekreterliğine gönderdiği bu raporun kapsam olarak çok benzerini Başvekâlete de göndermişti. Çünkü gönderilen bu raporu arşiv belgeleri arasında bulamasak da Uzer'in 8 Mayıs 1936'da Başvekâlete gönderdiği başka bir rapordan daha önce gönderilmiş bu rapora atıf yapılmaktadır. 8 Mayıs tarihli raporda Uzer, önceki raporun içeriğini Başvekâlete tekrardan hatırlattığı için görebilme şansızımızın olmadığı bu raporun içeriği hakkında böylelikle bilgi sahibi olmuş oluyoruz.

Önceki raporda Uzer, muhtelif meslek erbabından yüzer kişilik bir irfan kitlesinin birer ay arayla ve mütehasısları, öğretmenleri refakatinde Müfettişlik muntikasındaki sekiz vilayette hiçbir masraf yaptırılmadan gezdirilmeleri için Valilerle mutabık kaldığını belirtmişti. Yani Trabzon'dan girip Hopa'dan çıkmak ya da Hopa'dan girip Trabzon'dan vapura binmek şartıyla her vilayet kendi hududu dâhilinde misafirlerini ağırlayacaktı. Muhtelif mekteplerin son sınıflarından ve diğer serbest meslek erbabı gençlerden yüzer kişilik iki kafilenin Temmuz ve Ağustos başlarında Doğu'ya gelmeleri durumunda valiler ve kaymakamlar refakatinde bunlara memleketin tarihi, iktisadi, askeri vaziyetleri ve muharebe yerleri gösterilecekti. Gelecek gençler arasında bulunacak sporcularla, her memleketin sporcuları karşı karşıya gelerek maçlar yapacaklardı. Bilhassa kış ve dağ spor yerleri gezdirilerek buralarda kış sporlarının yapılabileceği anlatılacaktı.

Uzer, daha önceki raporunu bu şekilde Başvekâlete tekrardan hatırlattıktan sonra bu yolda bir gençlik seyahatinin hem Doğu için hem de o gençler için çok faydalı ve isabetli olacağını bir kez daha arz ettikten sonra sırf bu işle ilgilenmek üzere bir komisyon teşkilini ve o komisyonla kendisinin temasa geçmesinin temin ve emir buyurulmasını "*candan dile*"mişti.⁴⁸

Tahsin Uzer, Başvekâlete gönderdiği raporun bir suretini de dönemin Dâhiliye Vekili ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker'e 25 Mayıs 1936'da göndererek bu konuda Partinin kendisine yardımcı olmasını istemişti.

⁴⁷ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 1 0 0 Yer No: 648 151 1 s. 17-18.

⁴⁸ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 030 10 Yer No: 71 464 4.

Uzer, Parti yönetimine gönderdiği bu yazısında Başvekil İsmet İnönü'nün Doğu illeri gezisinde, Doğu'da yaşayan halka yenilik ve iyilik yolunda rehber olacak, onlara heyecan aşılayacak gençliğin, aydın sınıfın üzerinde durduğunu belirtmişti. Uzer, getirilecek gençlere Doğu'nun bütün mahrumiyetleri, acılarının anlatılarak ve gözleriyle görmeleri lazım gelen bütün hayat ve yaşayış tarzları ve yine tarihi yerlerin gösterilerek buralara gençlerin ilgi ve alakalarının çekilmesinin hedeflendiğini ifade etmişti. Bu mevzu hakkında Başvekile ve Vilayetlere yazdığı yazıların da birer suretlerini göndermişti. Uzer: "*büyük ümitler bağladığım bu güzel memleket işine fırka teşkilatının*" ve Recep Peker'in şahsının yardım ve alaka göstermesini rica etmişti.⁴⁹

Tahsin Uzer'in bahsettiği bölge valilerine gönderilen yazıda; Başvekilin Doğu seyahatinde en ziyade göze çarpan boşluğun "*genç ruhların, genç evlatların noksanlığı*"na vurgu yapılarak yazıya başlanmıştır. Uzer, bu tespiti kendisinin de yalnız olarak yaptığı teftişte derinlemesine bir şekilde gördüğünü ifade ederek mevcut durumu, Batı'daki bazı vilayetlerle Müfettişlik mıntıkasını kıyaslayarak vermişti. Uzer'in her ne kadar bazı bilgilere daha önce değinmiş olsak da rapor tarihleri değiştiği için bilgilerdeki değişikliklerden dolayı bu bilgileri tekrar vermeyi uygun bulduğumuz tespitlerine göre

1. Sekiz vilâyetteki lise ve yüksek tahsil görmüş kişi sayısı 174 bin nüfuslu Fatih kaymakamlığı dâhilindeki aynı derecede tahsil görmüşlerin yarısı kadardı.
2. Üçüncü Müfettişlik mıntikasındaki bütün branşlardaki mühendis sayısı Müteahhit Abdurrahman Naci'nin (Demirağ) yanında çalışan mühendislerden bir eksikti.
3. 224 bin nüfuslu Beyoğlu kazasında Tabipler Odasına kayıtlı yalnız sivil doktorların adedi 980 olmasına karşılık Müfettişlik mıntikasındaki sivil doktorların sayısı 77 idi. Bu sayıya Hükümet ve belediye doktorları dâhildi.
4. 98.600 nüfuslu Eminönü kazasındaki eczaneler Belediyelere ve Hususi muhasebelere ait olanlar da hesaba katıldığı halde Müfettişlik mıntikasındaki eczanelerden yarı yarıya fazlaydı.
5. Kanzuk⁵⁰ ve Kasapyan⁵¹ ecza depolarındaki ilaçlar ve sıhhi malzemeler Doğu eczanelerinin çok üstündeydi.
6. Sekiz Batı vilayetinin 42 baytarına karşılık bu vilayetlerin sahip olduğu hayvanın iki katını yaylalarında yaşıtan Kars vilâyetinde tek bir baytar vardı.
7. Sekiz vilâyette mevcut olan diplomalı ebe sayısı İstanbul'daki ebe mektebinde okuyan talebeden daha azdı.

⁴⁹ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.159.

⁵⁰ Bkz. Halil Tekiner, "Osmanlı eczacılığında bir kilometre taşı: İngiliz Eczanesi, İstanbul", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 11, 2010, ss. 259-272.

⁵¹ İstanbul Bahçekapı'da faaliyet göstermekteydi. Bkz. Ahmet Özdiç, "Süheyl Ünver'in Defterinden Yakın Türk Eczacılık Tarihine Bakış", *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 28 (1): 2020, ss. 55-76.

8. Erzurum'da iki eczane 35 bin nüfusa hizmet vermekteydi. Kars'ta hem ilaç hem de bağırsak satan bir eczane vardı. Erzincan'da hayatla çok ilgili ilaçlar henüz vitrinlere girmemişti.

9. Doğu'daki ortaokul ve liselerde üçte bir oranında açık vardı. Bunların yerlerini askerler, doktorlar ve muhtelif meslek erbabı memurlar doldurmaktaydı. Bazı yerlerde ise bir takım dersler hiç okutulamıyordu.

Uzer, işte bu mukayesenin Başvekile de yapıldığını ve kendisine ıstırap verdiğini belirtmişti. Uzer, Müfettişlik mıntıkasındaki mahrumiyetleri bu şekilde ettikten sonra görevini ifa etmeye çalışırken yaşadığı zorlukları samimi bir şekilde şöyle yazmıştı:

"Bir elektrik mühendisini Doğu'ya celp etmek için üç ay uğraşmakla geçen zamanı başka bir mevzu sarf etmiş olaydım belki memlekete faideli bir iş görürdüm. Bu uğurda yazılan yazılar ise küçük bir broşür tutar. Muvakkaten (geçici) gelip ve elektrik mühendisi etiketini taşıyan 4-5 zata sarf edilen para heder olmuştur. Bir genç muhtelif şartlar arasında 500 lira maaş teklif ediyor. Bir diğeri Trabzon'da oturmak ve projeleri oradan yapmak kaydıyla 400 lira istediğini yazıyor. İki kuvvetli daktilo için ta İstanbul'a başvurduğum. Mıntikanızda, Vilâyetlerimizde bu genç ruhları nasıl bulacağımızı ve bu boşlukları ne vakit dolduracağımızı ve Atatürk inkılabının mehdi sayılan bu güzel tarihî diyarı ne zaman şenlendirecek, ışıklandırarak elamanlar yetiştireceğimizi bir türlü havsalama sokamıyorum.

Büyük Başvekil'e iki teklifim oldu biri orduda olduğu gibi kanun, diğeri gençliği, tenvir, teşvik. İkinci şıkta mutabık kaldık. Fakat teferruatı kararlaştırmadık. Her meslekten yüzer kişilik bir kaç irfan kafilesini temmuz, ağustos aylarında Doğu vilayetlerinde gezdirmek tarihi yerleri, iktisadî vaziyetleri göstermek, sözlerini, musikilerini dinletmek yukarıda yazılan münevver gençlik noksanlarını anlatmak sonra heyecanlarını duyularını kabartmak ve onları refakatinde bulunacak matbuat kudretiyle Doğu gençlik davası üzerinde durdurmak ve memlekete ısındırmak."

Uzer, kendisinin bu daveti Başvekil'e yaptığını ve tüm masrafların vilayetler tarafından karşılanacağını belirtmişti. Bu davetin esası kararlaştırılınca valilerle tekrar görüşeceğini ifade ettikten sonra valilerden; her vilâyetin İktisat, Ziraat, Nafia, Kültür, Milli Müdafaa ve Sıhhat Vekâletlerine, İstanbul Üniversitesine ve Ankara Hukuk, Dil ve Tarih Fakültelerine, Milli Banka direktörlerine, İstanbul, Ankara, İzmir barolarına ticaret odaları ve müstakil kulüplere yukarıda izah ettiği boşluklar ve daha kendilerince malum olan aksak vaziyetlerin güzelce tasvir edildikten sonra ordudan başka Türk gençliğinin Doğu illerine karşı lakayt kalmalarının ve uzak durmalarının telâfisi ne kadar müşkül ve memleket için ne kadar zararlı olduğunun gösterilerek muhtelif sanat ve meslek erbabı gençlerin bir defa Doğu'yu görmeleri ve gezmelerinin teklif olunmasını istemiş ve bu sayede bu davada ilk adım atılmış olacağını belirtmişti.⁵² Tahsin Uzer'in bu çağrısının ardından bölge valileri hemen harekete geçmişti. Kars Valisi, 9

⁵² BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.161-163.

Haziran 1936'da CHP Genel Sekreteri Recep Peker'e ve Uzer'in istediği Vekâletler ve diğer makamlara yazdığı yazıda; Kars vilayeti olarak bu program için ellerinden gelen her türlü yardımın yapılacağını belirtmişti. Kars Valisinin gelecek misafirleri için Kars'taki planlamasına göre gençler, Kars'ın ormanlarında ve göl kenarlarındaki plajlarda kamplar kurarak Kars'ın güzel doğasını göreceklerdi. Bunun yanı sıra Kars'ın ilçelerini gezerken Ardahan ve Kars kalelerini, Küçük ve Büyük Yahni Sırtı, meydan muharebe yerlerini, Allahu Ekber Dağlarını ve Ağrı Dağı'nı göreceklerdi. Ani harabelerini ziyaret edeceklerdi. Çıldır ve Göle yaylalarında boğa ırkları, ardene (ardennes) ve orlof (orlov) at ırkları ve türlü bitki çeşitleri üzerinde etüt yapma fırsatı bulacaklardı. Digor ve Kötek deprem sahalarında jeolojik tetkikte bulunacaklardı. Bu yerlerin gerek yerlisi gerek Kafkas, Azerbaycan, Orta Asya taraflarından gelip yerleşmiş insanların antropolojik vasıfları ve etnografik karakterleri üzerinde tetkikat yapacaklardı. Kars'ın tarihi hakkında konferanslar dinleyeceklerdi. Kars'ın zenginliklerini bu şekilde sıralayan Vali, planlanan tetkik seyahati konusunda Parti'nin gerekli yardımda bulunmasını istemişti.⁵³

20 Haziran'da da dönem Çoruh (Artvin) Valisi Refik Koraltan, Parti Genel Sekreterliğine yazı yazmıştı. Vali Koraltan, gelen misafirlerin Çoruh vilayetinin tabii güzelliklerini görmelerinin yanı sıra il içindeki tarihi eserlerden birçok cami ve kilisenin, kalenin, kale enkazlarının ve bunlardan başka türlü cins ve şekillerdeki kayalıkların ve bu kayalıklar içinde eski mağaraların görülebileceğini belirtmişti. Misafirler için yine il muhitinde çok müsait olan biyolojik, fizyolojik, jeolojik tetkikat ve türlü çeşit ağaç, meyve ve hububat üzerinde etüt yapabileceklerdi. Maden fabrikaları ve eski eserlere ait harabeleri görebileceklerdi. Çoruh Valisi de yine Uzer'in istediği tüm makamlara bu yazısını ulaştırmıştı.⁵⁴

Tahsin Uzer'in bu niyeti 1935 yılında bir düşünceden ibaretti. Ancak 1936 yılında teşebbüse dönüşmüştü. Ancak 8 Mayıs'ta Başvekâlete, 25 Mayıs'ta Parti Genel Sekreterliğine ulaşan dilek üzerinde, 11 Temmuz tarihine kadar hiçbir şey yapılmamıştı. Bunun üzerine Uzer, 11 Temmuz 1936'da Başvekâlete çektiği telgrafta Müfettişlik muntikasındaki sekiz vilayetten de ayrı ayrı muhtelif meslek ve sanat erbabı gençlerle üniversitelerin fakülte ve mekteplerine davet mektupları yazıldığını bu yüzden bu işin organizasyonu için merkezde bir komitenin kurulmasını istemişti.⁵⁵ 22 Temmuz tarihinde Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Tahsin Uzer'e gönderdiği yazıdan anladığımıza göre bu seyahat işi Başvekâlete arz edilmişti. Verilecek olan kararın daha sonra kendilerine bildirileceği ifade edilmişti.⁵⁶ 24 Temmuz'da Şükrü Kaya, Uzer'e,

⁵³ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.157-158.

⁵⁴ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.154-156; BCA, BMGM Kataloğu, Fon No: 30 10 0 0 Yer No: 65 434 3

⁵⁵ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.149-153.

⁵⁶ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.130.

merkezde komite teşkili teklifinin pek ansızın olduğu için derhal gerçekleşmesinin ifasına bir türlü pratik imkân bulunamadığını, gelecek olan ziyaretçilerin seyahat ve yatı ve yemek masraflarının nereden ödeneceğinin alakalılarından sorulacağını bildirmişti.⁵⁷ Uzer'in bu duruma canı çok sıkılmış olmalı ki Şükrü Kaya'ya adeta sitemkâr bir telgraf çekmişti. Uzer, telgrafında memleket gençliği için çok hayırlı olacağını ifade ettiği bu işte, Şükrü Kaya'nın tereddüt etmemesini şu sözlerle ifade etmişti:

"Tâ Almanya'dan hocalarının, doçentlerinin başlıkları altında gelen Alman üniversite gençleri hiçbir rehber yardım olmadığı halde Doğu'da tetkik seyahati yapıyorlar. Bu gün Erzurum'dan Van'a gittiler. Surihan, Bingöl dağlarına çıkıyorlar. Saatlerce yaya yürüyorlar. Doğu'dan hiç haberi olmayan Türk gençlerinin bu kadar kolaylık gösterilmek suretiyle görecekları Şark diyarından çok memnun ve istifadeli döneceklerinde şüphe yoktur."

Bu ifade sonrasında Uzer, işin kendisiyle irtibatlı olacak Ankara'da 3, İstanbul'da 2 kişilik birer komite teşekkül etmenin faydalı olacağını belirttiikten sonra, gelecek olan misafirler için her vilayette gereken misafirperverliğin yapılacağını, bütün işin sadece Ankara ve İstanbul'da birer komite teşkiline kaldığını, bu konuda gerekli emrin ilgili yerlere verilmesini istemişti.⁵⁸

Uzer'in bu sitemi sonrasında Dâhiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya 29 Temmuz'da Uzer'e gönderdiği yazıda seyahatin lüzum ve faydası hususunda hemfikir olmakla birlikte;

1. Belirli bir plan ve programa bağlı olmadığından bu seyahatten beklenen faydanın sağlanamayacağını, bu sebeple kafilenin seyahat programı ve bu programın masraflarının evvelden bilinmesinin lazım geldiğini,
2. Deniz yolu seyahatinin masrafının karşılanması için Hükümetin ancak bu vasıtalarda indirim isteyebileceğini, ücretsiz naklin kanuna aykırı olduğunu,
3. Her kafile için en az 20-25 otomobilin olması gerektiği, bu kadar aracın mecbur oldukları mesafe ücretinin düşünülmesi gerektiği, eğer masrafı ordu karşılayacaksa ilgili bakanlığın onayının alınması gerektiğini,
4. Yüzer kişilik iki kafilenin vardıkları yerlerde yeme, içme ve konaklama masraflarının temininin gerekli olduğunu belirtmişti.
5. Yine bu sayılan masrafların hususi idarelerle belediyelere yüklenmesi durumunda masraf bütçelerinde tahsisat yoksa ne şekilde ödeneceği sorulmuştu.

⁵⁷ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.127.

⁵⁸ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.118.

Ancak yine de Dâhiliye Vekili bu mahzurların ve müşküllerin kaldırılmış olacağına dayanarak Ankara ve İstanbul'da iki komite teşkili için parti başkanlıklarına emir verdiğini belirtmişti.⁵⁹

İstanbul ve Ankara'daki parti başkanları aldıkları emir doğrultusunda hemen harekete geçmişlerdi. 30 Temmuz'da İstanbul Valisi ve CHP İl Yönetim Kurulu Üyesi Muhittin Üstündağ tarafından Parti Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda, Doğu illerine gidecek yüksek tahsil gençliğinin işlerini tanzim için Üniversite erkânı ve yüksek meslek mektepleri direktörleriyle bu güne kadar iki toplantı yapıldığını ve bundan sonraki işler için Üniversite Umumi Kâtibi ile Yüksek Öğretmen Okulu Direktörü ve Tıp Fakültesi Dekan Vekilinden mürekkep bir komite kurulduğunu ve Ağustos'un dokuzunda askeri kampları bitecek olan talebeden de bir miktar talebe alınmak suretiyle kafilenin bu tarihten sonra yola çıkacağını belirtmişti.⁶⁰ Bu arada İstanbul'daki komite üyeliği için Parti İl Yönetim Kurulu Üyesi Faide Hanım ile Faruk Bey seçilmişti.⁶¹

Şükrü Kaya'nın istediği programı Tahsin Uzer çok geçmeden 1 Ağustos'ta Ankara'ya Parti yönetimine ulaştırmıştı. Bu program Tahsin Uzer'in Kars ve Erzurum valileriyle birlikte hazırladıkları bir programdı. Programa göre

1. Bu seyahate tek bir kafile olmak üzere hoca ve idareciler dâhil azami 150 kişi katılabilecekti. Bu 150 gencin dil, tarih, edebiyat, mülkiye, hukuk, tıp, mühendis, iktisat, ziraat, baytar vesaire muhtelif yüksek tahsil şubelerinden olmak üzere yetmiş Ankara'dan, yetmiş İstanbul'dan, onu Trakya'dan belirlenecekti. Parti Genel Sekreterliği bu tasnifi, İstanbul ve Ankara komiteleriyle görüşerek yekûnu değiştirilmemek şartıyla memleketler üzerinde değiştirebilecekti. Burada maksat Batı münevverlerinin Doğu illerini ve gençlerini tanıması olduğuna göre gelecek münevverlerin Doğu'yu henüz görmemiş olanlardan seçilmesiydi.

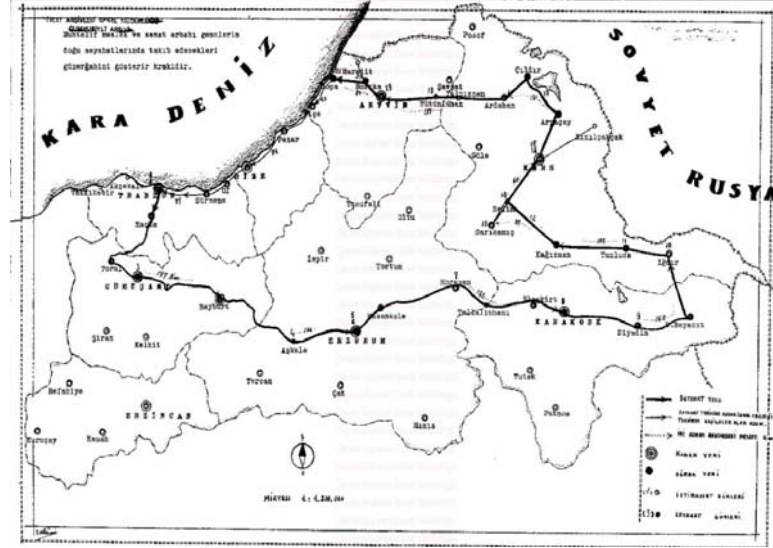
Programın bu ilk maddesine baktığımızda bu tarihe kadar düşünülen yüzer kişilik iki kafilenin bire düşürüldüğünü, kafile sayısının da yüz elli kişiye çıkarıldığını görüyoruz. Bunda seyahat takviminde geç kalınması etkili olmuş olmalıydı. Çünkü daha önceki planlamaya göre iki kafileden biri Temmuz diğeri ise Ağustos ayında Doğu illerini ziyaret edecekti.

2. Doğu'da turne aşağıdaki haritadan da takip edileceği üzere 2.000 km. idi. Bu turne Trabzon'dan başlayarak Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Hasankale, Karaköse, Bayazıt, Iğdır, Kağızman, Sarıkamış, Kars, Kızılçakçak ve Eti harabeleri, Çıldır, Ardahan, Artvin, Borçka, Maradit, Hopa, Arhavi, Viçe, Pazar, Rize, Of, Sürmene ve Trabzon olmak üzere yirmi iki gün devam edecekti (Şekil 1).

⁵⁹ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.112-113.

⁶⁰ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.111.

⁶¹ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.108.

Şekil 1. Doğu İleri Seyahatinde Takip Edilecek Güzergâh.⁶²

3. Trabzon'dan itibaren Trabzon'a dönünceye kadar yol, yiyecek ve yatma masrafları Umumi Müfettişlik vilayetlerine ait olacaktı.

4. Her vilayette gençlere gösterilecek yerler, konferanslar, yatı ve durak yerleri muntaka namına yapılacak ayrıntılı programda gösterilecek ve bu program kafiye Trabzon'a çıkınca kendilerine verilecekti. Her vilayetin ayrı ayrı mihmandarı olacaktı.⁶³

Aynı gün, 1 Ağustos'ta Parti Genel Yönetim Kurulu Üyesi ve Tekirdağ Milletvekili Rahmi Apak, Uzer'e gönderdiği telgrafta seyahat işinin Parti tarafından kendisine verildiğinden bahsettikten sonra orman, ziraat ve baytarlık mesleklerini temsil eden Ankara Ziraat Enstitüsünün bu mesleklerden 150 genci masraflarını Trabzon'a kadar karşılayarak göndereceklerini bildirdiklerini yazmıştı.⁶⁴ Rahmi Apak'ın bu teklifi, Tahsin Uzer'in az önce değindiğimiz programındaki gerek sayı gerekse farklı meslek grupları açısından uygun değildi. Bu sebeple planlanan programdan 2 Ağustos'ta Rahmi Apak'a bilgi verilmişti.⁶⁵ Bilgi üzerine Rahmi Apak, 3 Ağustos'ta Uzer'in isteğine uygun olarak hukuk, ziraat, orman, baytar, dil, tarih ve coğrafyacı gençlerden ve Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü gençlerinden mürekkep yetmiş kişilik bir seyahat kafilesinin Ankara'da hazırlandığını, bunların Ziraat Enstitüsü hocalarından Doçent Bedii Toktay'ın başkanlığında 10 Ağustos'ta İstanbul'a

⁶² BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.14.

⁶³ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.97-98.

⁶⁴ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.87-94.

⁶⁵ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.82-93.

varacaklarını ve oradan seçilecek arkadaşlarına katılacaklarını, kendisinin de İstanbul işlerine bakmak üzere İstanbul'a gideceğini bildirmişti.⁶⁶

Rahmi Apak 5 Ağustos'ta İstanbul'da iken Ankara'ya, Parti Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda Doğu illerine seyahat edecek Ankara'dan 70, İstanbul'dan 70 ve Trakya'dan 10 kişi olmak üzere toplamda 150 yüksek tahsil gencinin Ankara-İstanbul geliş-gidiş tren ve İstanbul-Trabzon gidiş-geliş vapur ücretleri ile 10 günlük yevmiyeleri için toplamda 3.000 liralık harcama için avans olarak Parti'nin hars bütçesinden ödenek verilmesini istemişti.⁶⁷

Rahmi Apak, 5 Ağustos günü Trakya Umumi Müfettişi General Kazım Dirik'e de program hakkında bilgi vermiş ve kendisinden Trakya'dan gelecek olan 10 gencin 13 Ağustos'ta İstanbul'dan kalkacak olan vapura yetiştirilmesi için gerekli hazırlıkların biran önce yapılmasını istemişti. Gençler Galatasaray lise binasında toplanacaklardı.⁶⁸ Rahmi Apak bir gün sonra 6 Ağustos'ta Kazım Dirik'e çektiği telgrafta Trakya bölgesinde yüksel tahsil müesseseleri olmadığından oradan seçilecek olanların yüksek tahsilli genç erkek öğretmenlerden seçilmesinin münasip olduğunu bildirmişti.⁶⁹

Bu arada Rahmi Apak'ın seyahat için çıkardığı masraf kalemi Şükrü Kaya tarafından görüldükten sonra Kaya, Tahsin Uzer'e aynı gün, 5 Ağustos'ta gönderdiği telgrafta bu seyahatin çok önceden planlanmadığından tahmin edilen masraf tutarı olan 3.000 liranın "*çok lüzumlu ve ihtiyaçlı yerlerden kesilerek*" bulunabildiğini ancak yine de seyahat bölgesinde "*mali külfeti halka ve belediyelere ve mahalli idarelere ıstırap vermeden nasıl karşılayabileceğinizi hala tahmin edemiyorum*"⁷⁰ diyerek çekincelerini ifade etmişti.

Tahsin Uzer, cevabını hemen 6 Ağustos'ta vermişti. Uzer, kendisinin Başvekilin Doğu seyahatinden ilham alarak giriştiği bu işi çok önceden planladığını, Başvekâlet makamına 8 Mayıs'ta ve Parti Genel Sekreterliğine 25 Mayıs'ta durumun aksettirildiğini, ancak bu niyetinin Parti tarafından ne suretle telakki edildiğini kendisine bir cevap verilmediğinden bilmediğini belirtmişti. Buna rağmen Uzer, düşüncesinden geri kalmayarak her şeyi hazırlamıştı. Bununla birlikte Uzer, bu seyahatin memleket için ne kadar önemli olduğunu ve Doğu halkının gelecek olan gençleri misafir etmekten çekinmeyeceğini şu sözlerle anlatmaya çalışmıştı:

Doğu halkı Alman ve Çek talebelerinin ne kadar zahmet ve mahrumiyetle tetkik seyahati yaptıklarını gördüler. Onlar hakkında bile Türk şiarına yakışacak misafirperverlikte kusur etmeyen bu civanmert ahalinin kendi evlatlarına, kardeşlerine karşı en büyük ve yüksek duygularla hareket edeceklerinde ve onları çok sevgi ve saygı

⁶⁶ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.78.

⁶⁷ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.70.

⁶⁸ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.60.

⁶⁹ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.54.

⁷⁰ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.65.

ile selamlayarak karşılayacaklarında şüphe yoktur. Bu hususta itimadı devletlerinize yalvarırım." ⁷¹

Şükrü Kaya'nın kafasındaki tereddütler bu şekilde Tahsin Uzer tarafından giderilmeye çalışılırken 8 Ağustos'ta seyahate Ankara'dan katılacaklar için listeler hazırlanmıştı. Bu listelere göre Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinden 10 kişi, Hukuk Fakültesinden 1 Doçent ve 19 öğrenci olmak üzere 20 kişi, Terbiye Enstitüsünden 10 kişi, Yüksek Ziraat Enstitüsünden (Baytar, Orman, Ziraat) 1'i Doçent olmak üzere 30 kişi Doğu illeri seyahatine katılacaktı.⁷² Bu okullardan seyahate katılacakların isim listeleri Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'de görülmektedir.

Tablo 1. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinden Doğu İlleri Seyahatine Katılacakların İsim Listesi⁷³

Fak. No	Adı ve Soyadı	Takip Ettiği Ders Zümresinin Adı
62	Halil Bozkurt	Yeni ve son zamanlar tarihi
65	Mustafa Turnagil	Yeni ve son zamanlar tarihi
67	Süleyman Duygu	Coğrafya
78	Mustafa Köymen	Sinoloji
80	M. Cevdet Yalvaç	Yunanca, Latince
85	Mustafa Akdağ	Yeni ve son zamanlar Tarihi
87	Zeynelabidin	Hindoloji
511	Cevat Gürsoy	Almanca
508	Mustafa Yenisey	Fransızca

Bu isimlerden özellikle Mustafa Akdağ⁷⁴, Mustafa Köymen⁷⁵ ve Cevdet Yalvaç'ın⁷⁶ daha sonraki tarihlerde vermiş oldukları eserlerle alanlarına ne kadar büyük hizmet verdiklerini dikkate aldığımızda bu tercihlerin o zaman çok doğru bir şekilde yapıldığını söyleyebiliriz.

Tablo 2. Hukuk Fakültesinden Doğu İlleri Seyahatine Katılacakların İsim Listesi⁷⁷

Sıra No	Numarası	Adı	Sınıfı
1	-	Doç. Hüseyin Avni	-
2	1896	Reşat	3
3	1826	Reşat	3
4	2653	Abdullah	1
5	2002	Ziya	3
6	2237	Nazif	2
7	2016	Mustafa	3
8	1190	Şahay	2

⁷¹ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.30- 31.

⁷² BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.46.

⁷³ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.47.

⁷⁴ Akdağ'ın bazı eserleri şunlardır: 1. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* C.1-2, Cem Yay., İstanbul 1974; 2. *Celali İsyanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.

⁷⁵ Dil bilimciler için önemli bir eser için bkz. Mustafa Köymen, *Sinoloji Araştırmaları 1940-1941*, DTCF Basımevi, 1941.

⁷⁶ Eczacılık biliminde önemli bir eser için bkz. Cevdet Yalvaç, *Eczacılıkta Latince*, Ankara Üniv., 1965.

⁷⁷ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.48.

Tablo 2. Hukuk Fakültesinden Doğu İlleri Seyahatine Katılacakların İsim Listesi⁷⁷

Sıra No	Numarası	Adı	Sınıfı
9	2630	Kaya	1
10	1935	Mehmet	3
11	2434	Şevket	2
12	2402	Şekip	3
13	2319	Abdülkadir	1
14	2752	Abbas	1
15	2157	Cezmi	3
16	1822	Vasfi	3
17	2212	İsmail	2
18	2182	Osman	2
19	219-89	Ramiz	2
20	2629	Akif	1

Tablo 3. Terbiye Enstitüsünden Doğu İlleri Seyahatine Katılacakların İsim Listesi⁷⁸

Sıra Nr.	Numarası	İsim	Meslek
1	3	İsmail	Riyaziye
2	5	Altay	İş-Resim
3	6	Talat	İş-Resim
4	13	Mesut	İş-Resim
5	44	Behçet	Riyaziye
6	69	H. Fehmi	Riyaziye
7	124	Ahmet	Pedagoji
8	160	Hulusi	İş-Resim
9	166	Davut	Tabiiye
10	178	Hüsnü	Beden terbiyesi

Tablo 4. Yüksek Ziraat Enstitüsünden Doğu İlleri Seyahatine Katılacakların İsim Listesi⁷⁹

Sıra Nr.	Numarası	İsim	Fakültesi
1	-	Doktor Bedii Toktay	Baytar Fak. Doçentlerinden
Futbol Takımı			
2	105	Fehim	Baytar Fak.
3	119	Hasan	Baytar Fak.
4	343	Mahmut	Ziraat Fak.
5	358	Enver	Baytar Fak.
6	363	Sedat	Baytar Fak.
7	374	Salih	Baytar Fak.
8	389	Semih	Baytar Fak.
9	392	Sadi	Baytar Fak.
10	457	Saffet	Baytar Fak.
11	497	Orhan	Ziraat Fak.

⁷⁸ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.49.

⁷⁹ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.50.

Tablo 4. Yüksek Ziraat Enstitüsünden Doğu İlleri Seyahatine Katılacakların İsim Listesi⁷⁹

Sıra Nr.	Numarası	İsim	Fakültesi
12	546	Selçuk	Baytar Fak.
Baytar Fak.			
13	156	Akif	Baytar Fak.
14	250	Emin (As)	Baytar Fak.
15	384	Atilla	Baytar Fak.
16	449	Rasim (As)	Baytar Fak.
17	545	Zeki (As)	Baytar Fak.
18	587	Necdet	Baytar Fak.
Orman Fak.			
19	407	Hanefi	Orman Fak.
20	411	M. Celal	Orman Fak.
21	419	Musa Kazım	Orman Fak.
22	425	Kemal	Orman Fak.
23	607	Abdülkadir	Orman Fak.
24	627	H. Tahsin	Orman Fak.
Ziraat Fak.			
25	311	Rahmi	Ziraat Fak.
26	323	Nevzat	Ziraat Fak.
27	332	Hacer	Ziraat Fak.
28	499	Zilha	Ziraat Fak.
29		Okunamadı	
30		Okunamadı	

Ankara listeleri bu şekilde iken Trakya'dan katılacakların listesi de Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Trakya'dan Doğu İlleri Seyahatine Katılacakların İsim Listesi⁸⁰

Sıra Nr.	İsim ve Mesleği
1	Pelvanköy Başöğretmeni Emin Türksöy
2	Çanakkale Diş Hekimi Behçet
3	Çanakkale ilkokul öğretmeni Nedime Hanım
4	Kırklareli Ahmet Mimat Okulu Başöğretmeni Tevfik Sözen
5	Foto Yıldız sahibi Mümin
6	Tekirdağ Namık Kemal Okulu Senai
7	Tekirdağ Hacıilbay Okulu Başöğretmeni Arif
8	Edirne Akardere köyü öğretmeni Selçuk
9	Tıp Fakültesinden 992 Numaralı Neşet
10	Tıp Fakültesinden 877 Numaralı Sait
11	Tıp Fakültesinden Eşper

Bu öğrencilere ilave olarak İstanbul'dan seyahate katılacak olan gençlerin isimleri belli olmasa da dağılımları şu şekilde idi: 15 genç başlarında kendilerinden birisi, sivil tıbbiyeden 13, İstanbul Hukukundan 3, Mühendis Mektebinden 3, Yüksek Öğretmen Okulundan 10, Fen Fakültesinden 2, Orman

⁸⁰ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.9.

Fakültesinden 2, Yüksek Ticaretten 6, Güzel Sanatlar Akademisinden 5 ve bunların dışında Tıp Fakültesi doçentlerinden Doktor Sadi Irmak.⁸¹

Listeler bu şekilde hazırlanıp Ankara'dan tam da hareket edileceği gün, 10 Ağustos'ta Dâhiliye Vekili seyahat projesini Reısicumhur Atatürk'ün onayına sunmuştu. Ancak Reısicumhur vakit darlığı sebebiyle, bu işin gelecek seneye ertelenmesini istemişti.⁸² Böylelikle tüm hazırlıklar olduğu gibi durdurulmuştu.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya durumdan Başvekâlet makamını da o sırada Başvekil İstanbul'da olduğu için 12 Ağustos'ta haberdar etmişti. Seyahatin ertelenme sebebi acele ve sıkışık yapılacak olan seyahatin müspet tesir yapamayacağı düşüncesi idi.⁸³

Tahsin Uzer, 1936 yılında vakit darlığı yüzünden onaylanmayan Batı illeri gençlerinin Doğu illeri seyahati fikrinden vazgeçmiş değildi. Bu konuda 1937 yılında tekrardan çalışmalara başladı.

21 Mayıs 1937 tarihinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya gönderdiği telgrafta 1936 yılında çok ciddi bir surette teşebbüs edildiği halde geç kalınmasından dolayı neticelenemeyen gençlik Doğu seyahati hakkında hazırladığı programı takdim etmişti.

Uzer, bu programından önce seyahatin Doğu için ifade ettiği anlama bir kez daha temas etmeden geçemeyecekti. Uzer'e göre Doğu'yu yakından görmeyen ve bilmeyen her türlü meslek ve sanat erbabı gençler buralarda vazife ve memuriyet almaktan çekiniyordu. Bu yüzden Doğu'da memuriyetlerde boşluk oluşuyordu. İstanbul'da pek çok genç baytar, avukat, doktor ve eczacılar serbest mesai ile geçinemedikleri ve Doğu'da yüksek maaşlı teklifler karşısında buldukları halde Doğu'ya gelmiyorlardı. Üstelik Doğu, bu genç kültürlü kafaların, ellerin kudret ve himmetlerine muhtaçtı. Onun için her meslek ve sanat erbabından oluşacak ikişer yüz kişilik iki genç kafilesinin mekteplerin tatil zamanına ve diğer serbest gençlerin iyi bir vaktine tesadüf ettirilecek seyahat mevsiminde, Doğu'yu yakından görmeleri ve Doğu'nun halkıyla temasta bulunmaları, tarihî yerleri ziyaretleri memleket ihtiyacını arazi üzerinde tetkik etmeleri çok isabetli ve faydalı olacak ve hayırlı neticeler verecekti. Uzer, bu gençlerin seyahatleri için sarf edilecek paranın kendilerinden alınmayıp Hükümetçe ödenmesi durumunda tahmin edilen masrafın her 200 kişilik bir kafile için beşer bin liradan toplamda 400 gencin 22'şer günde on bin lira olduğunu belirtmişti. Uzer, Şükrü Kaya'nın önceki yıl planlamada geç kalındığı cevabına da atıfta bulunarak "*bu defaki teşebbüsümüz tam vaktindedir*" demiş ve Kaya'dan gerekli yardımın kendilerine yapılmasını istemişti.⁸⁴

⁸¹ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.34.

⁸² BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.27.

⁸³ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.15.

⁸⁴ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.4-5.

Uzer'in bu sefer hazırladığı programda geçen seneden farklı olarak ikişer yüz kişilik iki kafilenin 20 gün seyahat edeceği belirtmişti.⁸⁵ Bunda önceki yıla göre daha rahat olunan bir zamana sahip olma etkili olmuştu.

Tahsin Uzer'in talebi Dâhiliye Vekili Müsteşarı İbrahim Sabri Çıtak tarafından 17 Haziran 1937'de Dâhiliye Vekili ve aynı zamanda Parti Genel Sekreteri olan Şükrü Kaya'ya sunulmuştu. Genel Sekreter Kaya, yazıya Dâhiliye Vekâletinde şifahi olarak cevap vermişti. Bu cevap Dâhiliye Vekâletinden gönderilen evrakın altına: "*Genel Sekreter, Vekâlette cevabı vererek 40.000 lira lazım geldiğini ve bu paranın tedarik edilemeyeceği cevabını verdi*" şeklinde not edilecekti. Böylelikle teklif dosyasının 25 Haziran 1937'de arşivlenmesi ile Tahsin Uzer'in 1935 yılından beri hayata geçirmeye çalıştığı proje rafa kalkmış oldu.⁸⁶

Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ülkemizin Doğu ve Güneydoğu vilayetleri diğer vilayetlere göre gelişmişlik bakımından oldukça geri durumdaydı. Bu durum üzerindeki başlıca etkenler; bölgede uzun yıllar yaşanan harpler, bölgenin coğrafi ve iklim koşulları ve bölgenin önemli merkezlere uzak olmasıydı.

Bölgenin bu hali üzerinde bir bölgenin gelişiminde en önemli faktör olan nitelikli insan gücünün eksikliğinin de elbette ki etkisi vardı. Ancak ne yazık ki bölgenin coğrafyadan kaynaklı ulaşım güçlüğü ve iklim gibi kendine özgü koşullarıyla sosyo-ekonomik imkânlar açısından sahip olduğu mahrumiyetler; bölgeye dışarıdan doktor, mühendis, öğretmen vs. gibi nitelikli münevver kişilerin gelip hizmet etmelerini engelliyordu. Münevver kesimin Doğu'ya gitmemesinde etkili olan bir diğer husus Doğu'nun bir sürgün yeri olduğu algısıydı.

İşte başta bu olumsuz algıyı yıkıp daha sonra tüm meslek gruplarının Doğu'ya gidip bölgeye ve ülkeye hizmet etmelerini sağlamak için yeni Türk devleti, daha Cumhuriyet bile ilan edilmeden evvel çalışmalara başlamıştı. Doğu vilayetlerinde bu yıllarda çok fazla ihtiyaç hissedilen doktor açığını kapatmak için 1923 yılında bir kanun çıkartılmıştı. Kanunla doktorlara belirli bir süre Doğu'da mecburi hizmet getirilirken aynı zamanda maaşlara ilave zamlar yapılmıştı. Doktorların Doğu'ya gitmeleri için verilen ilave ödemeler daha sonra mühendis ve öğretmen gibi tüm memuriyetler için düşünülmüş ve 1926 yılında çıkarılan 4264 sayılı kararnameyle Doğu vilayetlerindeki memur maaşlarına %34'ten % 60'a kadar zam yapılmıştı. Ancak her ne kadar bu tedbir ve teşvikler yapılmış olmasına rağmen Batı'dan Doğu vilayetlerine yetişmiş aydın kesim çekilememiştir. Çünkü istenilse de bölgenin mahrumiyetlerini tamamen ya da

⁸⁵ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.6.

⁸⁶ BCA, CHP Kataloğu, Fon No: 490 01 Yer No: 1202 216 1 s.3.

hemen çözüme kavuşturmak mümkün değildi. İşte bu yüzden sorun devam edip gitmekteydi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkan Şeyh Sait isyanının etkisi bölgede çok geniş bir coğrafya üzerinde aylarca hatta yıllarca sürmüştü. 1935 yılında Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün emri ile Başvekil İsmet İnönü bir aydan fazla süren Doğu illeri gezisine çıkmıştı. Başvekil bu gezide, hem Şeyh Sait isyanı sonrasında devletin aldığı tedbirlerin sonuçlarını görmek hem de devlet olarak Doğu'yu geliştirmek için alınması gereken tedbir ve teşviklerin neler olacağını belirlemek istemişti. Gezinin ardından hazırlanıp Reiscumhur Atatürk'e sunulan rapordan iki gün sonra Başvekilin ısrarla istediği yeni bir Umumi Müfettişlik kurulmuştu. Doğu vilayetlerinde Erzurum merkezli Üçüncü Umumi Müfettişlik adıyla kurulan bu yeni teşkilat, bölgede daha önce kurulan Birinci Umumi Müfettişliğe ilave olarak düşünülmüştü. Üçüncü Umumi Müfettişliğin başına daha önce Van ve Erzurum valilikleri görevlerinde ve o sırada Erzurum milletvekilliği görevini ifa eden, bölgeyi ve bölge insanını çok iyi tanıyan, bölge halkınca çok sevilen bir isim, Tahsin Uzer getirilmişti.

Tahsin Uzer, 1935 yılında Başvekil İnönü'nün Doğu illeri gezisine Erzurum milletvekili olarak katılmıştı. Kendisi de Umumi Müfettiş olarak iş başına getirildikten sonra ilk iş olarak hemen aynı Başvekil gibi Müfettişlik muntikasındaki vilayetleri bir ay boyunca tüm kaza ve yol üzerindeki köyleriyle birlikte ziyaret etmiş, bölge hakkındaki malumatını iyice derinleştirmişti. Tahsin Uzer, hem Müfettişlik muntikasının hem de tüm Doğu vilayetlerinin kalkınmasına dair çok önemli ve yerinde tespitlerde bulunmuştu. Bu tespitlerden biri de bölgeyi kalkındıracak nitelikli insan gücünün buraya çekilmesi düşüncesi idi. Tahsin Uzer, Batı illerindeki münevver kişilerin Doğu vilayetlerine çekilmesinin iki yolunun olduğunu düşünmekteydi. Bunlardan birincisi asker ve bir dönem doktora uygulanan zorunlu hizmetti. İkincisi ise Batılı aydın kesime Doğu'yu tanıtır onları kafalarındaki olumsuz Doğu algısını yıkarak onları Doğu'ya gelip hizmet etmeleri konusunda heveslendirmektir. Uzer, bu düşüncelerini Başvekil İnönü ile paylaşmış ve O'nun da oluruyla ikinci düşüncenin hayata geçirilmesine karar verilmişti. Bu bağlamda Tahsin Uzer, 1936 yılının yaz mevsiminde hukuk, ziraat, orman, baytar, dil, tarih ve coğrafya gibi farklı meslek dallarından yüzlerce üniversite öğrencisi ve meslek erbabı genci iki kafele halinde Temmuz ve Ağustos aylarında Müfettişlik muntikasında yaklaşık bir ay sürecek olan bir tetkik seyahatinde misafir olarak ağırlamak istemiştir. Bunun için ilk teşebbüs 8 Mayıs 1936'da Başvekâlete, ardından 25 Mayıs'ta bu projesinde kendisinin desteklenmesi için CHP Genel Sekreterliğine başvuruya başlamıştı. Ancak proje iki sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan birincisi bürokrasi diğeri ise bütçe engeliydi. Şöyle ki Tahsin Uzer'in bölge valileriyle yaptığı planlamaya göre üniversite öğrencileri ve meslek erbabı Temmuz ve Ağustos aylarında iki kafele halinde Doğu illerini ziyaret edeceklerdi. Ancak 11 Temmuz tarihine kadar Parti yönetiminde hiçbir teşebbüste bulunulmamıştı. Daha bu tarihte seyahate katılacak olan gençleri

belirlemek için Uzer'in istediği komiteler bile kurulamamıştı. Hal böyle olunca Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya projenin içinde olunan yıl için geç kalındığını belirtince Uzer, daha önceki teşebbüslerini tarihleriyle birlikte hatırlatarak bu konuda Kaya'yı ikna etmeye çalışmıştı. Kaya'nın tek tereddüdü zaman da değildi. Bununla birlikte gezinin bütçe maliyeti de vardı. Gerçi Uzer, Partinin sadece Ankara-İstanbul, Trakya-İstanbul ve deniz yolu masrafının Parti tarafından karşılanmasını istiyordu. Buna rağmen Kaya, Uzer'in gençlerin Müfettişlik mıntikasında istenilen şekilde ve masrafsız olarak ağırlanacağı yönündeki planlama ve iddialarına pek ihtimal vermeyince bu konular uzunca bir süre ikili arasında bir ikna problemine yol açmıştı. Nihayetinde Ankara ve İstanbul'da komiteler kurulmuş ve gidecek olan gençler belirlenmişti. Ancak bu işler yapıldığında tarihler Ağustos'un 10'unu gösteriyordu. Dâhiliye Vekilinin konuyu Reiscumhur Atatürk'e açmasıyla sıkışık bir takvimde aceleye getirerek yaptırılacak bir seyahatte maksadın hâsıl olamayacağı değerlendirilmiş ve projenin ertelenmesine karar verilmişti.

Tahsin Uzer, ertesi yıl bu sefer erkenden 21 Mayıs 1937'de tekrar harekete geçmiş ve Dâhiliye Vekiline yazmıştı. Ancak yine bir önceki yıl olduğu gibi başvuru yaklaşık bir ay beklendikten sonra 17 Haziran'da Dâhiliye Vekâletinden Parti Genel Sekreterliğine sunulmuştu. Genel Sekreterden alınan 25 Haziran tarihli cevapla işin mâli boyutuna takılmış ve lazım olan 40.000 liranın tedarik edilemeyeceği gerekçesiyle proje rafa kaldırılmıştır. Böylelikle Tahsin Uzer'in yaklaşık iki yıl boyunca didinip durduğu bu proje bürokrasi ve bütçe engeline takıldığı için hayata geçememiştir.

Bilgilendirme: Çalışmada çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi ve Süreli Yayınlar

Ayın Tarihi

Hâkimiyeti Milliye

Resmî Ceride

T.C. Resmî Gazete

TBMM Albümü 1920-2010, C: 1, TBMM Yay., Ankara 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C: 24, İçtima: 3, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C: 3, İçtima: 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C: 3, İçtima Senesi: 1, TBMM Matbaası, Ankara.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C: 8, İçtima: 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C: 33, İçtima Senesi IV, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi, İkinci Devre: C: 3, Birinci İçtima Senesi, Ankara.

Hatırat ve Araştırma- İncelemeler

Akçura, Y. (1336). *Tarih-i Siyasi Notları: Şark Meselesine Dair*. Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbası.

Akdağ, M. (1974). *Türkiye'nin iktisadi ve İctimai Tarihi* C.1-2. Cem Yay. İstanbul.

Akdağ, M. (1963). *Celali İsyancıları*. Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara.

Alakom, R. (2011). *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*. Avesta Yay. İstanbul.

Alakom, R. (2011). *Bir Türk Subayının Ağrı İsyanı Anıları*. Avesta Yay. İstanbul.

Aşgın, S. (2000). *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*. Atam Yay. Ankara.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I- III, C: I. (1997). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi.

Behçet Cemal. (t.y.). *Şeyh Sait İsyanı*. Sel Yayınları.

Burğaç, M. (2013). *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*. Atam Yayınları. Ankara.

Dersimi, M. N. (2012). *Kürdistan Tarihinde Dersim*. İstanbul: Doz Yay. *Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*. (1939). Haz.: Usman Eti. Cumhuriyet Matbaası. İstanbul.

İhsan Nuri Paşa. (1994). *Ağrı Dağı İsyanı*. Med Yay. İstanbul.

Kadri Cemil Paşa (Zinar Silopî). (1991). *Doza Kurdistan (Kürdistan Davası) Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları*. Yay. Haz.: Mehmet Bayrak. Özge Yay., Ankara.

Karaca, A. *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa 1838-1899*. Eren Yay. İstanbul.

Koca, H. (1998). *Yakın Tarihten Günümüze Hükûmetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya Mikro Yayınları.

Koçak, C. (2010). *Umumi Müfettişlikler*. İletişim Yay. İstanbul.

Kopar, M. (2009). *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*. Atam Yay. Ankara.

Köymen, M. (1941). *Sinoloji Araştırmaları 1940-1941*. DTCF Basımevi. Ankara.

Mustafa, Ş. (2015). *Hasan Tahsin Uzer'in Hayatı, İdari ve Siyasî Faaliyetleri*. Atam Yay. Ankara.

Öğün, T. *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi, Vilayât-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923)*. Babil Yayıncılık. Ankara.

- Örgeevren, A.S. (2002). *Şeyh Sait ve Şark İstiklâl Mahkemesi*. Yay. Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yay. İstanbul.
- Öztürk, S. (2008). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. Doğan Kitap. İstanbul.
- Prens Süreyya Bedirhan. (1994). *Kürt Davası ve Hoybun*. Çev.: Dilara Zirek. Med Yay. İstanbul.
- Şadillili Vedat. (1980). *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyancılar 1*. Kon Yay. Ankara.
- Şimşir, B.N. (1991). *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*. 2. Baskı. TTK Basımevi. Ankara.
- Toker, M. (1968). *Şeyh Sait ve İsyanı*. Ankara: Akis Yay.
- Türkmen, İ. (2013). *Doğu Kalkınması 1923-1946 Doğu İllerini Kalkındırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*. Kömen Yay. Konya.
- Uzer, T. "Doğu Ellerinde Başbakan". *Tan*, 29 Ağustos 1935.
- Uzer, T. (1979). *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. TTK Yayınları. Ankara.
- Yalvaç, C. (1965). *Eczacılıkta Latince*. Ankara Üniv.
- Makaleler**
- Aydın, M. "Savaşın Bitirdiği Doğu Açılımı: Tahsin (Uzer) Bey'in Van Valiliği, (1913-1914)". *Türk-Alman Tesadüfleri*. H. Reind-Kiel, S.Kenan, Eds., ii, Berlin, 538-570.
- Aydoğan, E. Üçüncü Umumi Müfettişliği'nin Kurulması ve III. Umûmî Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S: 33-34, Mayıs-Kasım 2004.
- Beydilli, K. (2010). "Şark Meselesi". *DİA*, C 38, s.352-357.
- Çiçek, K. (2015). Yeniköy İtilafnamesi: Reform mu Osmanlı'dan Çıkış Kapısının Anahtarı mı?. *19-20 Yüzyıllarda Türk Ermeni İlişkileri Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar 5-7 Ocak 2015 Uluslararası Sempozyum Bildiriler*, C:1, 290-302. İstanbul.
- Değerli, E.S. (2008). "Ağrı İsyancılarında Yabancı Parmağı (1926-1930)". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, s. 113-132.
- Köse, R. (2020) "Cumhuriyet'in İlk On Yılında Doğu Vilayetlerinde Emniyet ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri", *History Studies*, Haziran 2020, 12/3, s. 1259-1292.
- Köstüklü, N. (2000). "Şark Meselesi Atatürk ve Türk Dünyası". *Türk Yurdu*, C 20 (52), S 160, s.60-65.
- Özdiñç, A. (2020). Süheyl Ünver'in Defterinden Yakın Türk Eczacılık Tarihine Bakış. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 28 (1), 55-76.
- Özkan, O. (1992). Atatürk Döneminde Sağlık Politikası, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*. Ankara.

Özmen, A. Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce. *İdare Dergisi*, Ocak-Şubat 1947, Sayı: 184.

Pehlivanlı, H. (1996). Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri Ve Stratejik Açından Türkiye 23-25 Ekim 1995, İstanbul, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara. 571-582.

Sarınay, Y. (1996). "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri". *Atam Dergisi*. Ankara.

Tekiner, H. (2010). Osmanlı eczacılığında bir kilometre taşı: İngiliz Eczanesi, İstanbul: *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 11, 2010, 259-272.

Tezler

Köse, R. (2019). *CHP ve DP Hükûmetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, SBE. İstanbul.

Taş, S. (1997). *Umumi Müfettişlikler*, Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.